

Черніговець Н. М.

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ПРО ІМІГРАНТСЬКІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ КОЛЕКТИВИ В УКРАЇНІ В 20-30-ТІ РОКИ ХХ СТ.

Здійснено аналіз документів спеціальних та загальних фондів архівосховищ України та Росії, де відклались матеріали, які відображають хід і результат діяльності іммігрантських сільськогосподарських колективів в Україні.

Ключові слова: архівні матеріали, іммігрантські колективи.

Осуществлен анализ документов специальных и общих фондов архивохранилищ Украины и России, где отложились материалы, отражающие ход и результат деятельности иммигрантских сельскохозяйственных коллективов в Украине.

Ключевые слова: архивные материалы, иммигрантские коллективы.

Останнім часом певний науковий інтерес серед дослідників почали викликати іммігрантські сільськогосподарські колективи, створені американізованими українцями в США та Канаді й переселені на терени України за допомогою Товариства технічної допомоги радянській Росії (ТТДРР) [3; 40; 41]. Дослідники попередніх років вже використали частину архівних документів, проте не варто забувати про їх тенденційність [4; 47; 48]. В умовах сьогодення ареал дослідження різко розширюється. Окрім з'ясування маловивчених аспектів традиційної схеми: історія створення ТТД, переселення колективів, їх розміщення, розвиток, вплив на місцеве населення та сприяння популяризації колективних форм ведення господарства, поглиблений аналіз даної проблеми забезпечує науковців інформацією для розгляду тем, які, в рамках радянської історіографічної моделі, навіть не поставали. Насамперед, йдеться про постановку питання про доцільність й раціональність використання цих господарств, внутрішні негаразди колективів. Наразі назріла потреба охарактеризувати архівні документи, які вже використані дослідниками, та звернути увагу на ті архівні матеріали, які ще не введені у науковий обіг.

Розглянемо спочатку джерельну базу стосовно іммігрантських колективів, зосереджену в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Архівні джерела, стосовно даної проблематики, розпорошені по фондах: Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (Ф.Р-1), Рада народних комісарів УРСР (Ф.2), Постійне представництво УРСР при уряді СРСР (Ф.Р-3), Вища рада народного господарства (Ф.Р-34), Українська економічна нарада при РНК УРСР (Ф.3040) та різноманітних комісаріатах: Народний комісаріат внутрішніх справ (Ф.Р-5), Народний комісаріат земельних справ (Ф.Р-27), Народний комісаріат освіти (Ф.Р-166), Народний комісаріат робітничо-селянської інспекції (Ф.539).

Проекти найважливіших постанов в справі іммігрантської кампанії зосереджені у фонді постійного представництва УРСР при уряді СРСР. Тут є постанова "Про сільськогосподарську імміграцію" та інструкція до неї [51, арк.2, 5], зразковий статут іммігрантських сільськогосподарських комун, прийнятий 16 березня 1925 р. Комісією РПО [53, арк.98-104], положення про вирішення позовних скарг на комуні їхніми вибулими членами, щодо проведення з останніми розрахунку [54, арк.12]. Вирішальною в даній кампанії стала постанова РНК УСРР від 31 січня 1924 р., яка визнавала за

необхідне утриматись від прийому і розселення нових іммігрантських комун на території УСРР в силу необхідності переселення з Правобережжя, на землі запасного фонду в степових губерніях України, селянських господарств [51, арк.18].

У фонді Ради народних комісаріатів УСРР міститься інформація про Центральні емігрантські будинки, які створювались з метою впорядкування прийому та розподілення прибуваючих в Україну іммігрантів [49, арк.178]. У цьому ж фонді зберігається доповідна записка Наркомзему до Раднаркому про комуні американських емігрантів від 7 січня 1924 р. [50, арк.399-400].

Важливі узагальнені відомості про становище іммігрантських колективів містяться у справі “Матеріали з питання обстеження сільськогосподарських американських комун” з фонду НКРСІ [61]. Тут є доповідна записка НКЗ до РНК УСРР від 17 січня 1924 р. “Про комуні американських емігрантів”, де перелічені 9 комун, розміри їх земельної площі, дата прибуття ходаків.

Незначна, втім доволі цінна за своїм інформаційним наповненням, кількість матеріалів зберігається в Центральному державному архіві громадських об’єднань України (ЦДАГО). Всі цікавлячі нас матеріали знаходяться в фонді Центрального комітету Комуністичної партії України. Робітники-українці, які входили до Товариства технічної допомоги, в листі до уповноваженого представника УСРР у справах рееміграції в Німеччині В. Ауссема 23 січня 1922 р. поставили питання про організацію окремого товариства технічної допомоги Україні [65, арк.6]. В фонді можна віднайти окремі документи про деякі комуні. Саме тут міститься унікальна інформація щодо мотивів та нюансів роз’єднання в Україні об’єднаних Центральним бюро ТТДРР у Нью Йорку комун “Ехо” і “Червоний прапор” [66, арк.2]. Подано й інформацію Бердичівського ОПК щодо “нездорових політичних настроїв” в комуні “Новий світ”, які були наслідком “недостатньої розмежованості взаємовідносин комуні з кушем” [67, арк.51]. В 1930-ті роки популярними стають доноси. Доповідна записка заворгінструктора ЦК тов. Голода до Політбюро ЦК у справі комуні “Комінтерн” Каховського району яскравий тому приклад. Вона містить матеріали Каховського РПК і Райвідділу ГПУ про факти переважання в комуні сибірської групи “кулаків”, яка поступово витісняла американців [68, арк.90].

Найбільшою за складом була комуні “ІІІ Комінтерн”, яка утворилась в результаті об’єднання американської комуні “Ехо” з сибірською “Новий лад”. Коротка інформаційна довідка про комуну є в матеріалах Центрального кабінету політосвітньої роботи [58]. Більш повні документи зібрано у фонді Укрколгоспцентру [63]. В жовтні 1924 р. комуну обстежила конкурсна комісія на предмет виявлення агрикультурних досягнень в сільському господарстві, яка визнала за можливе преміювати колектив премією ІІ ступеня [25, арк.314].

Документи місцевих державних органів дають можливість, через аналіз реакції місцевого населення на іммігрантів, оцінити їх відношення до імміграції в цілому. Дані свідчення зафіксовані у формі опису міжособистісних відносин, взаємовідносин іммігрантів з місцевим населенням. Вивчення цих джерел зорієнтовано на виявлення характеру настроїв (позитивних чи негативних) через аналіз переважаючої термінології, тону висловлювань.

Першим колективом реемігрантського руху з Америки була “Селянська культура”. Від держави комуна отримала колгосп в Херсонському уїзді – колишній маєток Тропіна, забезпечений живим (10 коней, 16 волів) і мертвим (5 плугів, 4 борони, 2 сіялки, 1 косарка, молотильний гарнітур) реманентом [23, арк.98]. Про організацію, перші кроки діяльності комуни “Селянська культура” (першочергова назва “Артіль сільськогосподарських інструкторів”) розповідається в матеріалах обстеження, складених Є.С. Осліковською. Обстежувач відмітила, що організатори артїлі вважали, що робили послугу державі, ведучи зразкове господарство, і тому претендували на пільги, по-типу, звільнення від продподатку 1923 р. [23, арк.107]. У цьому ж фонді є відомості про господарське становище, досягнення, матеріали обстеження, відзначення комуни за успіхи у веденні колективного господарства [24, арк.81, 101-105].

Розглянемо матеріали обласних архівів, які висвітлюють діяльність комуни “Новий світ”. За найактивнішу участь у Ружинській виставці, яка проходила протягом 15-16 липня 1923 р., експертна комісія преміювала комуну дипломом на велику срібну медаль [16, арк.59]. У фонді Київського губземвідділу зберігається текст виступу голови комуни “Новий світ”, тов. Касяна, на I з’їзді сільськогосподарських колективів Київщини [17, арк.75-76].

Основний масив документів зосереджений в Державному архіві Житомирської області (ДАЖО). Справа “Статистичні відомості про обстеження одноосібних та колективних господарств” фонду Ружинського виконавчого комітету подає відомості посімейного складу колективу на 1928 р. [11, арк.13-76]. В цьому ж фонді знаходиться цікава для дослідників інформація стосовно вирішення суперечки між комуною та місцевим мешканцем Г. Соколовським з приводу приналежності 1 дес. землі останньому [8, арк.47-61]. Більш детальні відомості про господарський стан, прибуткові підприємства, валовий і чистий прибуток галузей господарства, порівняльний баланс комуни за 1926, 1927 і 1929 роки, факти агрокультурної допомоги місцевому населенню знаходимо у фонді Бердичівської окрколгоспсекції. Тут же є список демобілізованих червоноармійців, які влились до комуни на підставі постанови Райтехнаради при Ружинському райземвідділі від 1 вересня 1928 р. [13, арк.59]. Згадується і про труднощі на шляху будівництва запроектованої п’ятирічним планом округу електростанції при комуні [13, арк.157]. Справа “Про здачу в оренду Ружинської електростанції” містить копію договору між Ружинським райвиконкомом і комуною “Новий світ”, про умови оренди електростанції в м. Ружині від 3 грудня 1924 р. та від 21 жовтня 1927 р. [10, арк.1-5, 27]. У справі є також копія позову до суду попереднього власника електростанції А.М. Репетура на Ружинську комуну [10, арк.57]. З однієї з справ цього фонду можна довідатись про негативні моменти в житті колективу й недоліки у веденні господарства, відзначені правлінням Окрколгоспсоюзу на засіданні 30 липня 1929 р. [14, арк.245-246]. Звіт про роботу чотирьохрічної трудшколи при комуні “Новий світ” знайомить з організацією навчального процесу. Подано інформацію про педагогічний персонал та технічний склад школи [9, арк.10]. Комуна була учасником другого окружного з’їзду уповноважених колгоспів Бердичівщини (3-4 червня 1929 р.) [14, арк.170]. В лютому 1930 р. було ухвалено рішення про злиття Ружинських колгоспів в єдиний колгосп-село разом з комуною “Новий світ” [12, арк.6].

Втім, частина справ не надійшла на постійне зберігання до ДАЖО і продовжує зберігатись при архівному відділі Бердичівської міської ради. У фонді Бердичівського окружного виконавчого комітету знаходимо акт обстеження комуни окружним агрономом-рільником С. Шадинським від 6 грудня 1926 р. та текст доповіді комуни на президії Бердичівського ОВК 8 грудня 1926 р. [1, арк.63,70]. Дані про прийом землі і майна комуною від держави та акт приймальної комісії від 22 травня 1923 р. містяться в фонді Земельного відділу Бердичівського окружного виконавчого комітету [2, арк.1,7]. Тут же зберігається і копія договору між уземвідділом Сквирщини і комуною про прийом останньою у своє володіння 800 дес. землі Ружинського насінгоспу від 19 листопада 1922 р. [2, арк.33]. Ціла низка недоліків, в справі ведення племінної роботи, була виявлена в ході обстеження тваринництва колгоспу інспектором держплемкниги Київської області С. Задорожнім 8 липня 1935 р. [22, арк.96-97].

Оскільки район діяльності комуни “Джон Рід” в перші роки господарювання розташовувався в с. Шереметка, відповідно у Державному архіві Вінницької області збереглись деякі матеріали про її діяльність. Очікуючи чергового поповнення свого складу реемігрантами з Америки, комунарі потребували розширення меж свого господарства. Об’єднане засідання Президії губвиконкому і губекономнаради від 15 червня 1923 р. постановило передати комуні Якушинецький радгосп [5, арк.163в.]. Резонансну інформацію зберігає фонд НК РСІ щодо причетності місцевих органів влади та угруповання членів комуни з місцевих селян до “обкрадання” комуни та намагання залишити у своєму користування технічне обладнання при переїзді основної частини колективу (в основному іммігрантів) на південь [62].

В порівнянні з вищезгаданими колективами, про комуну “1 травня” збереглося значно менше інформації у зв’язку з тим, що вона не була включена Наркомземом до списку іммігрантських колективів оскільки сформувалась і прибула поза діяльністю Товариства технічної допомоги. Ознайомитись з її діяльністю допомогли дві вичерпні за своїм змістом справи, одна з яких знаходиться в фонді Волинського окрколгоспсоюзу, інша – в земельному управлінні Волинського виконкому при ДАЖО. Комуна розпочала свою діяльність в травні 1921 р. в с. Старчанка Пулинської волості Житомирської губернії. Вже в жовтні комуна обстежив уїзний інструктор Наркомзему України М.Ф. Огієв [7, арк.1]. В справі є відомості про склад комуни на березень 1922 р., організаційно-господарський план на 1922 р. [7, арк.6]. Разом з тим, міститься й інформація про внутрішній стан колективу, який голова комуни тов. Чопик, на загальних зборах комуни від 4 жовтня 1922 р., визнав “доволі складним” [7, арк.19], план робіт комуни на 1924-1925 рр., річний звіт за 1927 р. та виробничий план на 1928 р., акти обслідування комуни (25 березня 1924 – 1 січня 1930) [6]. 11 липня 1927 р. комуна обстежив агроном М.Т. Патек. Окрім відзначення гострої нестачі робочих рук його висновок у фінансовому аспекті був не втішним: комуна не мала оборотного капіталу [6, арк.66]. З метою виявлення фінансового стану та організації рахівництва 3-8 жовтня 1927 р. в комуні, з перевіркою документації, перебував інструктор з рахівництва Волинської окрколгоспспілки І.М. Фролов [6, арк.69]. Тут же міститься і пропозиція Волинської окрколгоспсекції щодо ліквідації Старчанської комуни шляхом злиття з Ксаверівською [6, арк.99].

По за увагою Комісії РПО та дослідників іммігрантських колективів до сьогодні залишалась комуна “Червоний орач” (“Червоний рільник”) при с. Лелів Чорнобильської волості Київської губернії. Про час її заснування, забезпеченість живим і мертвим реманентом та склад колективу на момент організації дізнаємось з фонду Київського губземвідділу [15]. В перший же рік колектив обстежила уїзна комісія, яка відзначила, що при подальшому веденні раціонально-інтенсивного господарства комуна могла стати міцною одиницею не лише в масштабі Чорнобильського уїзду, а й у масштабах Київщини [15, арк.23зв.]. Неодноразово комуна посідала призові місця у конкурсах сільського господарства [19, арк.188, 266; 20, арк.208зв.]. В фонді Київського окрземууправління зберігається статистична відомість комуни на 1 жовтня 1925 р. з якої можна отримати дані про господарський стан колективу, його кредитування, врожайність полів [21, арк.15-27]. Дані про технічне оснащення колективу (6 плугів, 7 борін, 2 сїялки, 1 молотарка, 1 віялка та ін.) є в матеріалах обстеження на предмет індустріалізації комуни, проведеного в 1924 р. [18, арк.39зв.]. Оргінструктор губкому 4 жовтня 1924 р. пропонував губземуправлінню включити комуну “Червоний орач” до мережі культурно-показових господарств проте, через кризовий (борговий) стан колективу, який стояв на межі ліквідації, це було не доречно [18, арк.43,45].

Американську трудову сільськогосподарську артіль “ім. Скрипника” (с. Компаніївка Катеринославського округу Одеської губернії) організували 5 корінних українців, які в 1920 р. були вислані з Америки за “більшовицьку неблагонадійність”. Опинившись в Україні, ініціатори організації артіль ніяких сільськогосподарських коштів не мали. Проте за сприяння з боку держави вже на кінець 1922 р. артіль мала 11 коней, 5 корів (4 з яких надала держава), 82 овець (49 від держави), 1 свиню (від держави) [24, арк.54зв.]. 22 серпня 1922 р. землевпорядник Катеринославського уземвідділу відвів колективу 282 дес. землі [24, арк.54]. Протягом 1922 р. артіль “Скрипника” поповнилась 63 особами і на кінець року кількість їдців складала 98 осіб [24, арк.56]. Основне завдання артіль полягало у взірцевому веденні овечого стада [24, арк.55].

Важливі відомості про першу Канадську агрокомуна подає справа про її створення і діяльність, що зберігається у фонді Укрколгоспцентру [64]. Кілька документів про комуна наявні у фонді Одеського окрземууправління, один з яких містить акт обстеження комуни Одеською окркомісією по оцінці та обліку держземмайна. В результаті обстеження засідання землевпорядної наради при Одеському окрземвідділі від 10 листопада 1925 р. прийняло ухвалу про залишення радгоспу у складі держземмайна [26, арк.1-21]. Іншу справу на комуна завели в Одеському відділенні Всеукраїнського кооперативного банку в червні 1924 р., коли комуна стала пайщиком Українбанку (прагнути отримати позику на закінчення мукомельного млину). Тут міститься коротка інформація про господарський стан колективу та список всіх членів комуни [28]. На “серйозні” недоліки в діяльності комуни “Мигаєво” вказувалось на засіданні Бюро облпарткому від 2 лютого 1929 р., частина резолюції якого зберігається у фонді Одеського окрвиконкому [29, арк.36]. Продовження резолюції знаходимо у фонді Одеської окрінспектури народної освіти, де містяться запропоновані облпарткомом заходи щодо ліквідації відмічених недоліків [27, арк.17]. Нестача житлових приміщень прямо пропорційно призводила до нестачі робочих рук, що змушувало керівництво ради

комуни вдаватись до залучення найманої праці. В 1927 р. постійні наймані працівники (фахівці) обходились комуні в 6120 крб. [31, арк.22]. В 1926 р. колектив почав носити назву “ім. Леніна” [30, арк.48]. Акт обстеження Канадської комуни “Мигасво” інспектором держземмайна Одеського окрфінвідділу А.С. Туманьяном від 29 червня 1927р. констатує відсутність укладеного договору на оренду землі [32, арк.6]. В цій же справі зберігається і господарсько-виробничий план комуни на 1925-1926 рр. [32, арк.25-35], і акт Одеської окркомісії по обстеженню держземмайна комуни від 16-20 жовтня 1925 р. відповідно до якого, вартість всього майна комуни оцінювалась в 460372 крб. [32, арк.4].

Порівняно небагато інформації залишилось про іммігрантські колективи “Хлібороб”, “Ниву трудову”, “Червоний прапор” і “Червоний промінь”. Лише у фонді Наркомзему є фрагментарні дані про їх діяльність [56].

Що ж до участі найчисленнішого загону політеміграції у кампанії створення сільськогосподарських колективів, то ця тема майже зовсім не розроблена. Всебічні за своїм змістом матеріали, про болгарську комуну “ім. Благоева”, подає нам повне обстеження комуни згідно з планом, затвердженим Методкомом управління політосвіти та за дорученням Управління політосвіти, проведене Центральним кабінетом політосвіти протягом березня-травня 1929 р. з фонду Народного комісаріату освіти ЦДАВО України [59] та справа “Загальні огляди роботи сільськогосподарських комун і артільей України” з того ж фонду [60]. Тут є відомості про заснування колективу, його склад, забезпеченість засобами виробництва, господарські досягнення, організацію праці, спосіб розподілу прибутків, діяльність Ради і комісій, взаємовідносини з індивідуальними селянськими господарствами.

Не зважаючи на масштаби діяльності комуни “ім. Благоева” в Полтавському облдержархіві матеріали про її організацію і діяльність доволі скудні, оскільки значна частина архіву згоріла під час Другої світової війни. Так, на засіданні президії Полтавського губвиконкому 12 травня 1924 р. розглядали питання про передачу господарств поміщика Трепке і Індустріального технікуму Модру для політемігрантів [34, арк.4]. У вересні 1928 р. до комуни було приєднано господарство обласного “Червоного хреста”, яке займало маєток колишнього віце-адмірала Балтійського флоту Старицького в с. Степанівка. Вартість майна господарства частина комісії від Червоного Хреста оцінила в 34701крб.56коп. інша частина, разом з представником комуни, погодилися на оцінку в 27790крб.30коп. [33, арк.25]. Крапку в даній ситуації поставила Комісія окрземвідділу оцінивши майно господарства в 30000 крб. [33, арк.13]. Комуна проіснувала до 1935 р., об’єдналась з сільськогосподарською артілью “Борозна Леніна” й перейшла на статут артілі. Об’єднаний колгосп отримав назву колгосп “Благоева”. На базі колгоспу було створено укрупнений, один з найбільших на Полтавщині, колгосп “ім. Калініна”. [35, арк.11]. В справі “Матеріали Радянсько-Болгарської дружби за 1963 рік”, фонду Сільськогосподарської артілі (колгоспу) ім. Калініна, зберігається історична довідка про комуну, складена партійним комітетом КП України Полтавського виробничого колгоспно-радгоспного управління Полтавської області 23 травня 1963 р. на прохання болгарської делегації з Тарновського округу, яка відвідала м. Полтаву в 1962 р. [35, арк.7-12]. В справі знаходимо важливу інформацію стосовно безпідставно пред’явлених

звинувачень активним членам комуни в роки культу особи Сталіна і масових репресій [35, арк.11]. Тут же містяться і спогади колишніх членів Коцо Петрова і Олександра Чехларова [35, арк.38-53]. Спогади двох інших членів комуни – Живкова Івана Івановича та Слави Тронова зберігаються в фондах наукового архіву Полтавського краєзнавчого музею [42, арк.1-18, 25-29]. На запит музею Роза Іванівна 11 березня 1966 р. надіслала спогади свого батька Живкова Івана Івановича про комуни до музею [42, арк.24]. Враховуючи той факт, що спогади – це суб'єктивне висвітлення подій, втім саме завдяки ним можна отримати цікаві деталі повсякденності комунара, взаємовідносин з місцевим населенням та органами державної влади.

Під іммігрантську кампанію підпадає і приїзд на територію України груп незалежних канадських духоборів. У порівнянні з іммігрантськими колективами, які склалися з осіб різноманітної спеціалізації, духобори були “першокласними” землеробами [52, арк.5]. Тут же дізнаємось про причини, які затримували своєчасний від'їзд духоборів [52, арк.6]. У фонді Наркомзему зберігаються дві справи щодо їх переселення. Одна з них – “Матеріали про переселення Канадських духоборів в Україну”, містить інформацію про земельне забезпечення колективу, виходячи з норми земельного наділу сімейств [55]. Інша подає нам списки духоборів, які готувались до переїзду та 34 анкети осіб, що переселились. Анкети подають цінну інформацію щодо громадянства, національного, соціального та сімейного станів, свідчення про місце народження, останнє місце проживання, освіту, основну професію, членство в політичних партіях [57, арк.93-108, 245-262].

По-новому на значення діяльності іммігрантських колективів дозволяють поглянути матеріали Державного архіву Російської Федерації (ДАРФ), які зберігаються в фонді Постійної комісії РПО по врегулюванню сільськогосподарської і промислової імміграції й рееміграції. Завдяки ним спростовуються твердження дослідників радянської доби про вірність даних колективів. Член Комісії РПО у своєму звіті про пророблену роботу в 1924 р. зазначав: “Цілоком культурних земельних комун знайдеться лише 10%, а інші опустились до рівня середняка-селянина і у такому випадку показового значення мати не можуть” [39, арк.40зв.]. ЦБ ТТД у своєму листі до Комісії РПО: “Дане становище комун в Росії вказує на те, що без організованих в Америці додаткових груп ... наші комуни приречені на жалюгідне існування, а в більшості випадків на повну розруху” [37, арк.8]. В цій же справі віднайдено сенсаційну інформацію щодо щорічної субсидії Товариства технічної допомоги Радою праці та оборони [38, арк.105, 112]. Не дивлячись на неодноразові прохання, “Інструкцію по організації і відправці груп в СРСР”, на постанову Всесоюзної наради іммігрантських колективів в Харкові, якісний склад додаткових груп з кожним роком продовжував погіршуватись [36, арк.80].

В Російському державному архіві економіки (РДАЕ) зосереджені матеріали по історії створення ТТД [45, арк.127]. Про непорозуміння між комуністичною партією Америки та Товариством технічної допомоги йдеться у одній з справ фонду Комуністичної партії США при Російському державному архіві суспільно-політичної історії (РДАСПІ) [46, арк.7,8]. Документи, зібрані під назвою “Матеріали про результати обстеження іммігрантських господарств уповноваженими Постійної комісії сільськогосподарської імміграції РПО” дають цінні для дослідника узагальнені відомості про становище американських колективів

на 1923 р. Особливо чітко в актах обстеження визначені їх недоліки та змальовано реальну картину нерентабельності деяких господарств [43, арк.5-17].

Важливим першоджерелом для всебічного вивчення іммігрантських колективів являються матеріали I Всесоюзної наради іммігрантських комун у Харкові (5-7 березня 1924 р.), скликаної Постійною комісією РПО СРСР, стенограму якої вдалось віднайти у фонді Народного комісаріату землеробства РРФСР при РДАЕ [44, арк.1-93]. Аналіз стенограми показав, що доповіді представників американських комун за своїм характером носили переважно оптимістичний характер (за виключенням взаємовідносин з місцевими органами влади та навколишнім населенням), щодо виконання ними взятими на себе зобов'язань. Натомість, представники державно-партійного керівництва у своїх доповідях, щодо підсумків і перспектив іноземних комун, були доволі стриманими. "Мені здається, що перебільшувати значення іммігрантських господарств не варто. Я не можу сказати, що досвід дозволяє говорити про показовість господарств..." – констатував у завершальній доповіді голова Комісії РПО В.А. Смольянінов [44, арк.76]. Урядова позиція ґрунтувалась на результатах обстеження іммігрантських колективів, проведеного напередодні з'їзду в 1924 р., практика яких демонструвала: "американські комуні поки що сприятливих результатів в сенсі впливу на оточуюче сільське господарство не дали" [44, арк.16]. Не оптимістичною була і доповідь викладача агрокурсів НКЗ УСРР тов. Дамберга, який наголосив на екстенсивній організації іммігрантських господарств [44, арк.64].

Таким чином, фонди центральних та обласних архівів містять цікавий комплекс оригінальних за походженням та ємкісних за інформативністю джерел з історії організації та діяльності інтернаціональних колективів у контексті їх взаємовідносин з більшовицькою владою, подекуди зберігаючи компрометуючі матеріали щодо останньої. У своєму комплексі вони проливають світло на ті сторони повсякденного життя колективів, які, в силу різних причин, замовчувались.

Використана література:

1. Архівний відділ Бердичівської міської ради – Ф.Р-158. – Оп.1. – Спр.553.
2. Архівний відділ Бердичівської міської ради – Ф.Р-205. – Оп.1. – Спр.143.
3. Данилова Е.Н. Иммиграционная политика и создание трудовых коммун из иммигрантов и реэмигрантов в СССР в 1920-е годы / Е.Н. Данилова // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – М., 2002. – № 1. – С.3-20.
4. Денисовець П.М. Архівні джерела про створення та діяльність інтернаціональних (іммігрантських) сільськогосподарських колективів на Україні / П.М. Денисовець // Архіви України. – 1975. – №3. – С.63-66.
5. Державний архів Вінницької області (ДАВО) – Ф.992. – Оп.1. – Спр.1469.
6. Державний архів Житомирської області (ДАЖО). – Ф.279. – Оп.1. – Спр.8.
7. ДАЖО. – Ф.1111. – Оп.1. – Спр.374.
8. ДАЖО. – Ф.5160. – Оп.1. – Спр.27.
9. ДАЖО. – Ф.5160. – Оп.1. – Спр.196.
10. ДАЖО. – Ф.5160. – Оп.1. – Спр.359.
11. ДАЖО. – Ф.5160. – Оп.1. – Спр.538.
12. ДАЖО. – Ф.5160. – Оп.1. – Спр.618.

13. ДАЖО. – Ф.5630. – Оп.1. – Спр.78.
14. ДАЖО. – Ф.5630. – Оп.1. – Спр.106.
15. Державний архів Київської області (ДАКО). – Ф.349. – Оп.1. – Спр.930.
16. ДАКО. – Ф.349. – Оп.1. – Спр.1650.
17. ДАКО. – Ф.349. – Оп.1. – Спр.2288.
18. ДАКО. – Ф.350. – Оп.1. – Спр.526.
19. ДАКО. – Ф.353. – Оп.1. – Спр.641.
20. ДАКО. – Ф.353. – Оп.1. – Спр.1280.
21. ДАКО. – Ф.353. – Оп.1. – Спр.1419.
22. ДАКО. – Ф.354. – Оп.1. – Спр.5472.
23. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф.46. – Оп.1. – Спр.223.
24. ДАОО. – Ф.46. – Оп.1. – Спр.311.
25. ДАОО. – Ф.53. – Оп.1. – Спр.86.
26. ДАОО. – Ф.53. – Оп.1. – Спр.967.
27. ДАОО. – Ф.134. – Оп.3. – Спр.71.
28. ДАОО. – Ф.712. – Оп.1. – Спр.63.
29. ДАОО. – Ф.969. – Оп.8. – Спр.158.
30. ДАОО. – Ф.1013. – Оп.1. – Спр.67.
31. ДАОО. – Ф.1013. – Оп.1. – Спр.364.
32. ДАОО. – Ф.1129. – Оп.1. – Спр.306.
33. Державний архів Полтавської області (ДАПО). – Ф.363. – Оп.1. – Спр.192.
34. ДАПО. – Ф.1503. – Оп.1. – Спр.242.
35. ДАПО. – Ф.8733. – Оп.1. – Спр.198.
36. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ). – Ф.364. – Оп.1. – Спр.62.
37. ДАРФ. – Ф.364. – Оп.6. – Спр.2.
38. ДАРФ. – Ф.364. – Оп.6. – Спр.3.
39. ДАРФ. – Ф.364. – Оп.7. – Спр.5.
40. Ковальчук О., Марусик Т. Допомога українців Канади українському народу (2-40-ві рр. ХХ ст.) / О. Ковальчук, Т. Марусик // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К., 2006. – Серія 6. – Вип.3. – С.179-194.
41. Крамар О.С. Товариства технічної допомоги та рееміграція української громадськості у політиці комуністичного режиму (1921-1925 рр.) / О.С. Крамар // Гілея: 36. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 20. – С.70-79.
42. Науковий архів Полтавського краєзнавчого музею. – Спр.05-172.
43. Російський державний архів економіки (РДАЕ). – Ф.478. – Оп.7. – Спр.1535.
44. РДАЕ. – Ф.478. – Оп.7. – Спр.2119.
45. РДАЕ. – Ф.4372. – Оп.1. – Спр.88.
46. Російський державний архів соціально-політичної історії (РДАСПІ). – Ф.515. – Оп.1. – Спр.86.
47. Рыбинский М.И., Тарле Г.Я. О помощи трудящихся зарубежных стран советскому сельскому хозяйству (1921 – 1925 гг.) / М.И. Рыбинский, Г.Я. Тарле // Исторический архив. – 1961. – №4. –

C.51-77.

48. Тарле Г.Я. Друзья страны Советов / Г.Я. Тарле – М.: Изд-во «Наука», 1968. – 371с.
49. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф.2. – Оп.2. – Спр.20.
50. ЦДАВО України. – Ф.2. – Оп.3. – Спр.332.
51. ЦДАВО України. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.168.
52. ЦДАВО України. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.256.
53. ЦДАВО України. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.330.
54. ЦДАВО України. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.2134.
55. ЦДАВО України. – Ф.27. – Оп.4. – Спр.317.
56. ЦДАВО України. – Ф.27. – Оп.5. – Спр.365а.
57. ЦДАВО України. – Ф.27. – Оп.6. – Спр.676.
58. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.7. – Спр.448.
59. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.8. – Спр.290.
60. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.8. – Спр.326.
61. ЦДАВО України. – Ф.539. – Оп.2. – Спр.878.
62. ЦДАВО України. – Ф.539. – Оп.3. – Спр.1200.
63. ЦДАВО України. – Ф.559. – Оп.1. – Спр.56.
64. ЦДАВО України. – Ф.559. – Оп.1. – Спр.86.
65. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1029.
66. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1741.
67. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.3628.
68. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.4274.

Chernigovets N. Archival materials about immigrant agricultural commune in Ukraine in 20-30-years of the twentieth century.

Carried out the analysis of documents of special and general funds of archives of Ukraine and Russia where were postponed the materials reflecting a course and result of activity of immigrant agricultural collectives in Ukraine.

Key words: *archival materials, immigrant collectives*